

Prof. zw. dr hab. Urszula Ostrowska
Akademia im. Jakuba z Paradyża
W Gorzowie Wielkopolskim

**RECENZJA ROZPRawy DOKTORSKIEJ MGR BEATY TOMASZEK
PT. *REALIZACJA ZAŁOŻEŃ DEMOKRATYCZNYCH W POLSKIEJ SZKOLE
AUTORSKIEJ (NA PRZYKŁADZIE SZKÓŁ PODSTAWOWYCH
DEMOKRATYCZNYCH),*
NAPISANEJ W INSTYTUCIE PEDAGOGIKI WYDZIAŁU NAUK SPOŁECZNYCH
UNIwersYTETU ŚLĄSKIEGO W KATOWICACH
POD KIERUNKIEM NAUKOWYM DR HAb. ALICJI ŻYWCZOK, PROF. UŚ
PROMOTOR POMOCNICZY DR BOGUMIŁA BOBIK
KATOWICE 2022, [370 SS. WYDRUKU KOMPUTEROWEGO]**

UWAGI WSTĘPNE

Przedmiotem przedłożonej do recenzji – na podstawie Uchwały Rady Naukowej Instytutu Pedagogiki Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach – napisanej pod kierunkiem naukowym Pani dr hab. Alicji Żywczok, prof. UŚ rozprawy doktorskiej Pani mgr Beaty Tomaszek jest realizacja założeń demokratycznych w wybranych autorskich podstawowych szkołach demokratycznych w Polsce.

Ów przedmiot badań stanowi z wielu względów niezwykle ważne zadanie i ogromne wyzwanie, zważywszy zwłaszcza iż wywodząca się ze starożytnej myśli politycznej i filozoficznej Grecji demokracja jest nadzwyczaj wymagającym systemem wymykającym się jednoznaczному ujęciu w ramy definicyjne. Podejmowane dotąd liczne próby z tego zakresu na przestrzeni wieków i tysiącleci nie doprowadziły do ogólnie przyjętej definicji słowa demokracja. Co więcej, istnieje wiele wariantów demokracji, której pojęcie od czasów antycznych ulegało zmianie i po czasy współczesne wielorako ewoluuje.

Współcześnie demokracja może przybierać postać licznych form ustrojów uznawanych za demokratyczne (niektóre z form demokracji zapewniają lepszą reprezentację i więcej wolności dla obywateli niż inne), które nie wykluczają się. Termin demokracja używany jest nie tylko do określenia formy państwa, lecz również do metod sprawowania władzy czy sposobów podejmowania decyzji. W naszym stuleciu demokracja stała się tak popularną metodą podejmowania decyzji, że jej zastosowanie wykracza daleko poza politykę i obserwowalne jest w takich dziedzinach, jak kluczowa dla podjętej w dysertacji problematyki

edukacja, ale także sztuka, literatura, nauka czy urbanistyka i teologia, a nawet rozrywka, moda, tudzież konsumpcja.

Idea demokracji towarzyszy ludzkości na co dzień przybierając rozmaite oblicza. W 2010 roku ONZ ustanowiła 15 września Międzynarodowym Dniem Demokracji (*International Day of Democracy*). Obchody Dnia Demokracji mają na celu przede wszystkim szerzenie i umacnianie demokracji, w tym wymianę doświadczeń w zakresie promowania demokracji w relacjach wzajemnych oraz w ramach systemu ONZ, a także podniesienie świadomości społeczeństwa na temat demokracji oraz jej stanu na świecie, jak również oddanie hołdu ludziom walczącym o demokrację i prawa człowieka.

Zważywszy narastającą złożoność i rozległość problematyki związanej z istotą demokracji, która współcześnie jest jednym z najczęściej przywoływanych w dyskursie publicznym pojęć i zarazem obciążonym wieloznacznością, a także w obliczu niesatysfakcjonującego zasobu piśmiennictwa, w tym zwłaszcza doniesień z badań empirycznych na temat edukacji demokratycznej, już na wstępie recenzji słowa wielkiego uznania wypada skierować pod adresem Pani Promotor dysertacji doktorskiej dr hab. Alicji Żywczok, prof. UŚ, która podjęła się trudu mistrzowskiego prowadzenia Doktorantki przez zawilości dróg wiodących do sfinalizowania przedsięwzięcia naukowego stanowiącego cenny wkład w rozwój wiedzy na ten temat i znacząco ją wzbogacającą.

Doktorantka uczyniła kluczowym problemem swojej rozprawy kwestię urzeczywistniania założeń demokratycznych w czterech wybranych polskich szkołach podstawowych demokratycznych. W swoich przedsięwzięciach przyjęła wiodącą zasadę postrzegania funkcjonowania badanych szkół przez pryzmat uznanych w demokracji podstawowych zasad aksjologicznych i wartości demokratycznych, w tym przede wszystkim takich, jak: wolność, równość, sprawiedliwość, pluralizm, tolerancja, praworządność oraz godność człowieka.

Pani mgr Beata Tomaszek, podejmując w recenzowanej dysertacji wielorako złożoną problematykę, niezwykle odważnie wychodzi naprzeciw wytyczonemu zadaniu i wyzwaniu ewidentnie wpisującemu się w ważny obszar rozważań i badań, wypełniając istniejącą lukę na ten temat w refleksji pedagogicznej. Cennym atutem w tej mierze okazało się wykorzystanie użytecznego dla rozwoju pedagogiki własnego doświadczenia edukacyjnego Doktorantki wykonującej zawód nauczyciela w szkole podstawowej i postrzegającej szkoły demokratyczne jako potencjał zmiany „oblicza współczesnej

edukacji” (s. 18) w konwencji lansowanej przez Aleksandra Nałaskowskiego, który alternatywności edukacyjnej przypisuje miano „konstruktywnej krytyki” w sensie ekspresji niezgody na określony typ działań edukacyjnych z jednoczesną propozycją stosowania innych rozwiązań.

ELEMENTY STRUKTURY DYSERTACJI

Struktura recenzowanej rozprawy została wnikliwie przemyślana i jest spójna logicznie oraz merytorycznie. Praca składa się z poprzedzonych wstępem trzech części: teoretycznej, metodologicznej i empirycznej oraz zakończenia, bibliografii i aneksu. W ramach każdej części wyodrębniono rozdziały i podrozdziały, co czyni obszerne dzieło (cała praca liczy ogółem 370 stron wydruku komputerowego) bardziej przejrzystym.

Wstęp przekonująco wprowadza w problematykę rozprawy – od uzasadnienia wyboru tematu poczynając (s. 8-10), poprzez przesłanki dotyczące znaczenia tematyki rozprawy w rozwoju pedagogiki i nauk pokrewnych (s. 10-15), aż do omówienia struktury dysertacji (s. 16-18).

Stanowiąca podstawy teoretyczne rozważań i badań część pierwsza dysertacji składa się z trzech rozdziałów. Są to: 1. Demokracja jako ustrój społeczno-polityczny i styl wychowania; 2. Rozwój idei demokracji na przestrzeni wieków; 3. Wybrane koncepcje demokracji i liczy 78 stron (s. 19-97).

Część druga – metodologiczna zawiera jeden rozdział, któremu nadano tytuł: Założenia metodologiczne badań własnych. Konstruuje go siedem podrozdziałów, których treści dotyczą kolejno: strategii i rodzaju pojętych badań; przedmiotu i celów badań; problemów badawczych; metod, technik i narzędzi badawczych; wyboru próby badawczej i charakterystyki grupy; terenu badań; organizacji badań.

Część trzecia rozprawy – empiryczna jest najbardziej obszerna – liczy 173 strony (s. 118-289), które ujęto w dwóch rozdziałach: 1. Dziecko jako człowiek doświadczający dzieciństwa (s. 118-210); 2. Nauczyciel i rodzic jako dorośli towarzyszący dzieciom (s. 211-289).

Całość wieńczy rozpisane na 17 stronach Zakończenie (s. 300-317) i bogata Bibliografia licząca 498 wykorzystanych źródeł (s. 318-353) oraz Aneks zawierający dziewięć autorskich narzędzi badawczych, którym nie przypisano numeracji. Są to zamieszczone w następującej kolejności: 1. Dyspozycje do wywiadu z uczniem/uczennicą (24 pkt.); 2. Dyspozycje do wywiadu z nauczycielem/nauczycielką (40 pkt.); 3. Dyspozycje do wywiadu z matką/ojcem (w domyśle – uczniów badanych szkół) (17 pkt.); 4. Kwestionariusz analizy wypracowania ucznia nt. *Demokracja w mojej szkole* (19 pkt.); 5. Test zdań niedokończonych (14 pkt.); 6. Schematu obserwacyjna nauczyciela (27 pkt.); 7. Schematu obserwacyjna ucznia (27 pkt.); 8. Kwestionariusz

analizy statutu fundacji/stowarzyszenia prowadzącej/go daną szkołę (11 pkt.); 9. Kwestionariusz analizy tygodniowych propozycji planu. Całość spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim.

OCENA MERYTORYCZNA I METODOLOGICZNA

Podjęta w dysertacji problematyka jest niezwykle istotna i aktualna. Idea edukacji demokratycznej zatacza coraz szersze kręgi w skali światowej (szacuje się, że na świecie funkcjonuje kilkaset szkół demokratycznych tworzonych według koncepcji pedagogicznej A.S. Neilla).

Wobec sukcesywnie wzbogacającego się piśmiennictwa na temat szeroko pojętej edukacji demokratycznej wyłoniła się potrzeba wymiany międzynarodowych doświadczeń z tego zakresu, w tym zwłaszcza kreowania przestrzeni dla doskonalenia edukacji demokratycznej. Taki stan rzeczy doprowadził między innymi do ukonstytuowania się z inicjatywy Polski (w 2006 roku) międzynarodowej organizacji - EUDEC - European Democratic Education Community (*Europejska Wspólnota Edukacji Demokratycznej*). Ta organizacja non-profit, aktualnie zrzeszająca setki indywidualnych członków, ponad 150 szkół członkowskich i grup start-upów, organizacje członkowskie i liczne instytucje w całej Europie z wieloletnim doświadczeniem w edukacji demokratycznej promuje tenże model edukacyjny dla wszystkich demokratycznych państw. Pierwszą, dziesięciodniową konferencję, w której wzięło udział ponad 400 uczestników z 25 krajów zorganizowano dwa lata później w Lipsku. Od tamtej pory w ramach EUDEC organizowane są zjazdy zarówno międzynarodowe, jak i krajowe, w toku których odbywają się także różne szkolenia i których owocem są liczne publikacje na temat funkcjonowania szkół demokratycznych (i tak zorganizowano w 2009 r. spotkanie w Cieszynie, w Polsce; w 2010 r. Zwyczajne Walne Zgromadzenie w Roskilde, w Danii; w 2011 r. Konferencję IDEC @ EUDEC w Devon w Anglii - połączono konferencję EUDEC i Międzynarodową Konferencję Edukacji Demokratycznej 2011 (IDEC); w 2012 r. Konferencję we Freiburgu, Niemcy; w 2013 r. Doroczną konferencję w Holandii; w 2014 r. Doroczną konferencję w Kopenhadze; w 2015 r. Konferencję EUDEC w Warszawie; w 2016 r. - Konferencja IDEC @ EUDEC w Finlandii).

W tle finalizowania niniejszej recenzji odbywały się bardzo ważne wydarzenia związane z problematyką pracy doktorskiej, a mianowicie od 19 - 22 maja 2022 roku w Domasławicach w Dolinie Baryczy odbywał się zjazd społeczności polskich szkół demokratycznych EUDEC 22 PL. Jego celem – podobnie jak poprzedzających je

organizowanych corocznie spotkań – była wymiana doświadczeń i inspiracji oraz wzajemne wsparcie osób związanych z edukacją demokratyczną. Z kolei 2 lipca br. w Warszawie toczyły się obrady tzw. "Kongresu Edukacyjnego" w toku którego pedagodzy, nauczyciele twórczy (szkół i przedszkoli), psychoterapeuci a także reprezentanci podmiotów prowadzących placówki oraz różne formy edukacji alternatywnej toczyli dyskusje na temat konieczności zmian w polskiej edukacji formalnej i nieformalnej oraz w polityce oświatowej. Natomiast w dniach 5–10 sierpnia 2022 roku w Summerhill zorganizowano międzynarodową konferencję połączoną z obchodami 100 rocznicy powołania przez Aleksandra Sutherlanda Neilla (1883- 1973) w 2021 roku jednej z najstarszych szkół alternatywnych na świecie, ale zarazem wzbudzającej największe kontrowersje nie tylko w Wielkiej Brytanii, lecz także w skali światowej. Zaproszenie dla wszystkich chętnych opublikowano na tronach internetowych.

W obliczu sukcesywnego wzbogacania się zasobów literatury przedmiotu w naukach pedagogicznych na temat fenomenu demokracji w edukacji, Autorka dysertacji stanęła wobec nie lada trudu dokonania takiego doboru piśmiennictwa, które z założenia może zapewnić najlepszą z możliwych teoretyczną podstawę dla rozważań i zaprojektowania badań oraz ich realizacji, a następnie prezentacji wyników i ich analizy jak również interpretacji i wyprowadzenia wniosków z badań. Szanując dokonany przez Doktorantkę wybór dzieł stanowiących punkt wyjścia dla swoich rozważań i badań własnych (498 źródeł), nie będę przytaczać pozycji bibliograficznych, które mogłyby ów zasób wzbogacić, bądź ewentualnie zostać uwzględnione zamiast innych wykorzystanych w rejestrze. Być może w toku przygotowania monografii podoktorskiej – do czego gorąco zachęcam - taka ewentualność się wyłoni. Dysertacja ma charakter interdyscyplinarny i jej problematyka sytuuje się nie tylko w poprzek subdyscyplin pedagogiki, lecz także nauk z nią współdziałających. Toteż niezwykle trudno spełnić oczekiwania reprezentantów owych dyscyplin i subdyscyplin naukowych z natury rzeczy mających zróżnicowane preferencje dotyczące piśmiennictwa szczególnie ich interesującego w określonych obszarach badawczych.

Autorka dysertacji wykazała się znajomością literatury przedmiotu i w toku jej analizy zarówno w części teoretycznej, jak i w toku analizy wyników badań i ich interpretacji w sposób erudycyjny porusza się swobodnie, inspirująco składając do włączenia się w nurt prowadzonych rozważań.

Założenia metodologiczne Doktorantka zaprezentowała w rozdziale metodologicznym i przekonująco uzasadniła przyjętą orientację badawczą oraz procedurę badań i ich organizację a także realizację. Procedura badań obejmuje swym zakresem w

odniesieniu do przyjętej metody indywidualnych przypadków trzy techniki: wywiadu, obserwacji i analizy dokumentów oraz odpowiednio dobrane do owych technik narzędzia badawcze. Są to przypisane do owych technik dyspozycje do wywiadów z uczniem, z matką/ojcem ucznia oraz z nauczycielem szkoły demokratycznej. Do badania dokumentów takich, jak: statut fundacji/stowarzyszenia prowadzącego szkołę, tygodniowe propozycje planu zajęć w szkole oraz wypracowania uczniów wykorzystane zostały kwestionariusze analizy. Natomiast narzędziem techniki obserwacji były schedy obserwacyjne w odniesieniu do uczniów oraz do nauczycieli. Wykaz przyporządkowanych wykorzystanej w badaniach metodzie technik i narzędzi badawczych zaprezentowano w tabeli 1. (s. 108).

Na użytek badań Doktorantka sformułowała bardzo bogaty zestaw problemów badawczych. Oprócz problemu głównego, który brzmi następująco: „*Czy i jakie założenia demokratyczne są realizowane w polskiej szkole demokratycznej?*” (s. 102), wyartykułowano łącznie 30 problemów szczegółowych, w tym najwięcej w odniesieniu do nauczycieli - 15, najmniej w odniesieniu do rodziców - 5 i w odniesieniu do uczniów 10.

W projekcie zastosowano interesujący i oryginalny sposób doboru szkół do badań, a mianowicie – spośród funkcjonujących w Polsce szkół demokratycznych, zgodnie z konwencją całokształtu przedsięwzięć - zarówno nauczyciele, uczniowie i ich rodzice w sposób demokratyczny uczestnicząc w głosowaniu - zdecydowali o przystąpieniu do badań. W rezultacie tejże strategii badaniami objęto 30 uczniów w wieku 7-15 lat i ich 20 rodziców, w tym 16 matek i 14 ojców oraz 30 nauczycieli, w tym 19 kobiet i 11 mężczyzn czterech zlokalizowanych na południu Polski następujących szkół: Szkoła Demokratyczna „Dzika” w Tychach; Wolna Szkoła „Przestrzeń” w Krakowie; Wolna Szkoła „Talentownia” w Opolu; Szkoła „WolnoMi” w Gliwicach.

W zakończeniu tej części rozprawy zaprezentowano harmonogram badań w postaci tabeli (nr 2), z uwzględnieniem podziału na fazę koncepcyjną i fazę wykonawczą. Wynika z niej, że całokształt zamierzeń związanych z przygotowaniem recenzowanej dysertacji zapoczątkowano w 2017 roku a zakończono w roku 2020 analizą wyników i opracowaniem wniosków z badań (s. 117).

Część trzecia rozprawy - zgodnie z zapowiedzią wyartykułowaną na s. 117 - zawiera analizę i interpretację wyników badań empirycznych. W tej obszernej części Doktorantka w toku analizy wnikliwie omawia rezultaty przeprowadzonych badań własnych, systematyzując zgromadzony materiał badawczy w celu udzielenia odpowiedzi na sformułowane problemy badawcze. Zgromadzony materiał źródłowy z badań poddany został interpretacyjnej analizie.

Takie podejście interpretacyjne uznawane jest za kluczowy element badań jakościowych. Jakkolwiek interpretacja stanowi nieodzowny element procesu badawczego niemal w każdej dyscyplinie nauki, to jednak dotąd w piśmiennictwie metodologicznym nie ma przyjętej definicji pojęcia *interpretacja*. Również Autorka dysertacji nie przybliżyła istoty swojego podejścia w tej mierze, aczkolwiek z treści rozprawy wynika, że przyjęło owo podejście wymiar zgodny ze znaczeniem przyjętym w *Słowniku wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, które ów termin tłumaczy głównie jako wykładnia, wyjaśnienie, wytłumaczenie, komentowanie czegoś (Kopaliński, 1968, s. 340). W istocie swej interpretacja zorientowana jest na poszukiwanie zawartego w pozyskanych materiałach badawczych rozumienia i sensu, aczkolwiek żadna z interpretacji zjawisk społecznych nie może sobie rościć prawa do idealnej rekonstrukcji opisywanych zjawisk i *en bloc* wyczerpania istoty rozumienia.

Uwaga badacza w badaniach jakościowych zazwyczaj skupia się na dokładnej eksploracji małej liczby jednostek i analizie oraz interpretacji przypadków dobranych w sposób celowy (teoretyczny bądź celowy dobór próby). W związku z tym nie operuje się kategoriami, które stosowane się w przypadku badań ilościowych, tymczasem w dysertacji pojawiają się takie kategorie, jak np. *znaczna część* – uczniów (s. 159); *większość udzielonych odpowiedzi* – uczniów (s. 160); *w większości wypowiedzi* – uczniów (s. 175); *wielu uczniów* (s. 187); *duża część rodziców* (s. 260); *wśród badanych rodziców wielu* (s. 265).

Każda z badanych szkół ma swoją specyfikę funkcjonowania i realizowania założeń demokratycznych. Uzyskane wyniki badań Doktorantka w toku analizy i interpretacji ujmuje w sposób „całościowy”, z reguły nie wskazując której szkoły one dotyczą, natomiast używa takich wyrażen, jak np.: *uczennica z Krakowa*, *chłopiec z Tychów*, *czy lider tyskiej szkoły*, etc.

Doktorantka określiła siebie jako nauczyciela szkoły konwencjonalnej a szkołom demokratycznym w swoich rozważaniach i badaniach przypisała miano szkół niekonwencjonalnych. Czasem wszystkie inne szkoły niż demokratyczne określa się jako szkoły ogólnodostępne lub szkoły systemowe.

UWAGI KOŃCOWE I KONKLUZJA

Badania terenowe, które zrealizowała Doktorantka, stanowią dla początkującego badacza zazwyczaj poważne wyzwanie. Procedura badań jakościowych, obejmująca swym zakresem trzy techniki badawcze i dziewięć autorskich narzędzi badawczych realizowana była w czterech wybranych szkołach demokratycznych zlokalizowanych w różnym oddaleniu

(Gliwice, Kraków, Opole, Tychy) i zobowiązywała do przebywania badacza w terenie, w tym wymagała konieczności bycia blisko osób badanych w związku z przeprowadzaniem wywiadów (opartych na szacunku wzajemnym i zaufaniu) oraz obserwacji uczestniczących (jawnych, ukrytych). Zastosowanie różnorodnych technik i narzędzi badawczych, którym można przypisać rolę wzajemnie warunkujących się i uzupełniających oraz weryfikujących w procesie badawczym przyniosło wiele wartościowych i interesujących informacji, które pozwoliły Doktorantce nabyć organizacyjne i metodologiczne doświadczenie badawcze (dwa miesiące badań pilotażowych i cztery miesiące badań właściwych). W rezultacie zgromadzona została wielość materiałów i możliwość sformułowania trafnych wniosków z badań.

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska koncentrująca uwagę na kwestiach realizacji założeń demokratycznych w polskiej szkole autorskiej jest z wielu względów fascynującą lekturą. Kwestie w niej podjęte ewidentnie wpisują się w zaliczane do priorytetowych aktualia, które zataczają coraz szersze kręgi problemowe i wymagają ustawicznych eksploracji. Jakkolwiek szkół demokratycznych przybywa, to jednak *summa summarum* jest ich niewiele. Ich funkcjonowaniu towarzyszą różne pytania i wątpliwości, aczkolwiek zasadne jest postrzeganie ich nie tyle jako opozycji do wszystkich innych szkół, lecz bardziej jako instytucji funkcjonujących obok nich. I co istotne – idee realizowane w szkołach demokratycznych przenikają także na zewnątrz nich, uobecniając się w różnorodny sposób, choć droga wiodąca do realizacji nie jest rzeczą łatwą.

Nawiążę w tym miejscu do uroczystości nadania Profesorowi Bogusławowi Śliwerskiemu godności doktora honoris causa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, w której miałam zaszczyt uczestniczyć 23 maja 2014 roku. Profesor wygłosił wykład pt. Pedagogika (w) demokracji, w którym między innymi zakreślił „szanse wyjścia z pułapki pseudodemokracji szkolnej” i spuentował swoje wystąpienie następująco: „*Przed nami jest zatem jeszcze długa droga do demokracji i do społeczeństwa obywatelskiego, której nie da się sensownie pokonać bez <edukacyjnego poligonu> czy swoistego rodzaju <laboratorium uobywatelnienia> młodych pokoleń dla doświadczania tych procesów.*” Owa uroczystość zbiegała się z 25. rocznicą transformacji ustrojowej Rzeczypospolitej Polskiej. W roku bieżącym - po 33 latach budowania państwa prawa na zasadach ustroju demokratycznego - nie ulega wątpliwości, że to właśnie w sferze edukacji postrzega się kluczowe prężące się przemiany społeczno-ustrojowe i kulturowe.

Podsumowując całość recenzji stwierdzam, że dysertację napisaną przez Doktorantkę z pasją konsekwentnie eksplorującą podjętą problematykę oceniam bardzo

wysoko i rekomenduję do wyróżnienia oraz do opublikowania w postaci monografii. Praca wnosi cenny wkład w rozwój pedagogiki i jej subdyscyplin oraz nauk współdziałających z pedagogiką. Autorka wykazała się wiedzą teoretyczną oraz dojrzałością badawczą.

W konkluzji wyrażam przekonanie, że napisana pod kierunkiem Pani dr hab. Alicji Żywczok, prof. UŚ i przedłożona do recenzji rozprawa doktorska mgr Beaty Tomaszek spełnia warunki określone w art. 13. 1. Ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2017 poz. 1789 z późn. zm.). Zatem wnioskuję do Wysokiej Rady Instytutu Pedagogiki Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach o dopuszczenie Kandydatki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

prof. zw. dr hab. Urszula Ostrowska